

BEWAAR BERCHEM

Oud-Berchem

OP WANDEL MET DE MARIA'S
DOOR BERCHEM

GROTE STEENWEG — VREDESTRAAT — GROEN KWARTIER

Berchem

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Ann De Potter, Grotesteeweg 150,
2600 Berchem

VERANTWOORDELIJKE SCHEPEN

Edwin De Cleyn, Grotesteeweg 150,
2600 Berchem

TEKST

Alex Elaut met bijdrage van
Mia Verbanck en Paul Gysen

LAY OUT

Peter Verdonck (ccBe)

PRAKTISCHE INFO

Start wandeling: St-Willibrorduskerk, Berchem
Afstand: ongeveer 4 km
Aard van de weg: 100% verharde wegen
– rolstoeltoegankelijk

BEREIKBAARHEID

trams 7 en 15
bussen 21 en 32
zie ook www.delijn.be

*Deze brochure is een publicatie van
District Berchem*

BRONNEN

Heemkring Berchem vzw, 'Antwerpen
vermaard door den Eeredienst' van Maria
A. Thyssen 1902 en 1922, Felixarchief
Antwerpen, Letterenhuis Antwerpen,
Rijksarchief Antwerpen, Inventaris
bouwkundig erfgoed, archief padvindes Sint-
Stanislas, Private Stichting Sint-Stanislas 1903

Met bijzondere dank aan Paul

*Jonkheer Plissart de Brandignies, Philippe
Huijghebaert, Paul Gysen, Wim Strecker, Chris
Van der Snickt, Dick Wursten, Albert Vissers,
Raymond Suys, Rita Jacobs, fam. De Roeck,
Mia Verbanck, Mieke Meeuws, koffiebranderij-
confiserie Helios, Zusters Annonciaden en het
personeel van ccBe*

FOTO'S

Heemkring Berchem, Alex Elaut, Rijksarchief
Antwerpen, H. Plissart de Brandignies,
Peter Verdonck en Wim Strecker

MEER INFORMATIE

Abellife – Berchem – Het verleden herleeft –
www.verbeelding.be, de website van 'Voor
Kruis en Beeld' vzw, Madonna, beelden van
Maria in de Antwerpse binnenstad –
www.wursten.be/christuskirche –
www.dick.wursten.be/rosseels.htm –
Kerstmis vieren, brochure Pater Frank De
Waele, uitgegeven in 2000 –
www.coptorthodoxchurchbelgium.com.
– StudioJobgallery.com (glasramen kapel
Militair Hospitaal)

*Bijkomende informatie en foto's mag u nog
altijd bezorgen aan alex.elaut@scarlet.be of
de Heemkring Berchem vzw – [beeldarchief@
heemkundeberchem.be](mailto:beeldarchief@heemkundeberchem.be)*

OP WANDEL MET DE MARIA'S DOOR BERCHEM

Klauwaardstraat 16

Neen, niet de zangeres Madonna met haar kind Lourdes zullen we op deze wandeling tegenkomen in Berchem. Wel mooie gevelbeelden, gebouwen, kapellen en tradities die in verband staan met Maria én ook enkele markante vrouwen die de voornaam Maria dragen. Met een inventarisatie en een beschrijving hopen we ook dat we de eigenaars van gevelbeelden bewust maken van een stukje eeuwenoude Antwerpse traditie.

De naam Maria is sterk verweven met onze cultuurgeschiedenis. Hoeveel generaties lang al wordt Maria of varianten ervan niet gebruikt als voornaam: Marieke, Mieke, Annemieke enz. Voor christelijke gelovigen is Maria de moeder van Jezus Christus, zoon van God

De bijzondere verering voor Maria, Moeder van God, is bijna net zo oud en wijdverbreid als het christendom zelf. Maria met het kind is al afgebeeld in de catacomben van Priscilla, een complex aan de Via Salaria bij Rome uit de 3de eeuw na Christus.

De eerste gekende Maria-iconen dateren van rond 500 na Christus. De icoon (= beeld) is de tastbare band met de bovengenaamde wereld. In 843 wordt de icoon erkend als "teken van het geloof". De Maria-afbeelding kent een grote verspreiding via de Oosterse kerken. Fresco's en mozaïeken doen hun intrede. In 476 valt Rome. In het Westen verdwijnen stilaan figuratieve kunstuitingen. Pas in de Romaanse periode met zijn grote klooster- en kerkenbouw worden figuren gekapt. Maria als eerste heilige komt veelal voor met een sluier als symbool van haar maagdelijkheid en een nimbus (bovenaardse glans). In de middeleeuwen kent men haar als moeder met haar Kind op de schoot of in haar armen (Moeder Gods). Maria geldt als de nieuwe Eva. De woordspeling Eva-Ave doet haar intrede: Maria's voet op de slang, kronkelend op een wereldbol, symboliseert de overwinning van het kwade door de nieuwe Eva.

Door toedoen van de dominicanen kennen we in Antwerpen een sterke Mariadevotie. Voornamelijk tijdens de contrareformatie (Spaans bewind) wordt de Maria vere ring sterk gestimuleerd. Men spreekt van Spaanse Madonna's in kerken en kapellen. In de 17de en 18de eeuw worden in Antwerpen talrijke gevelbeelden

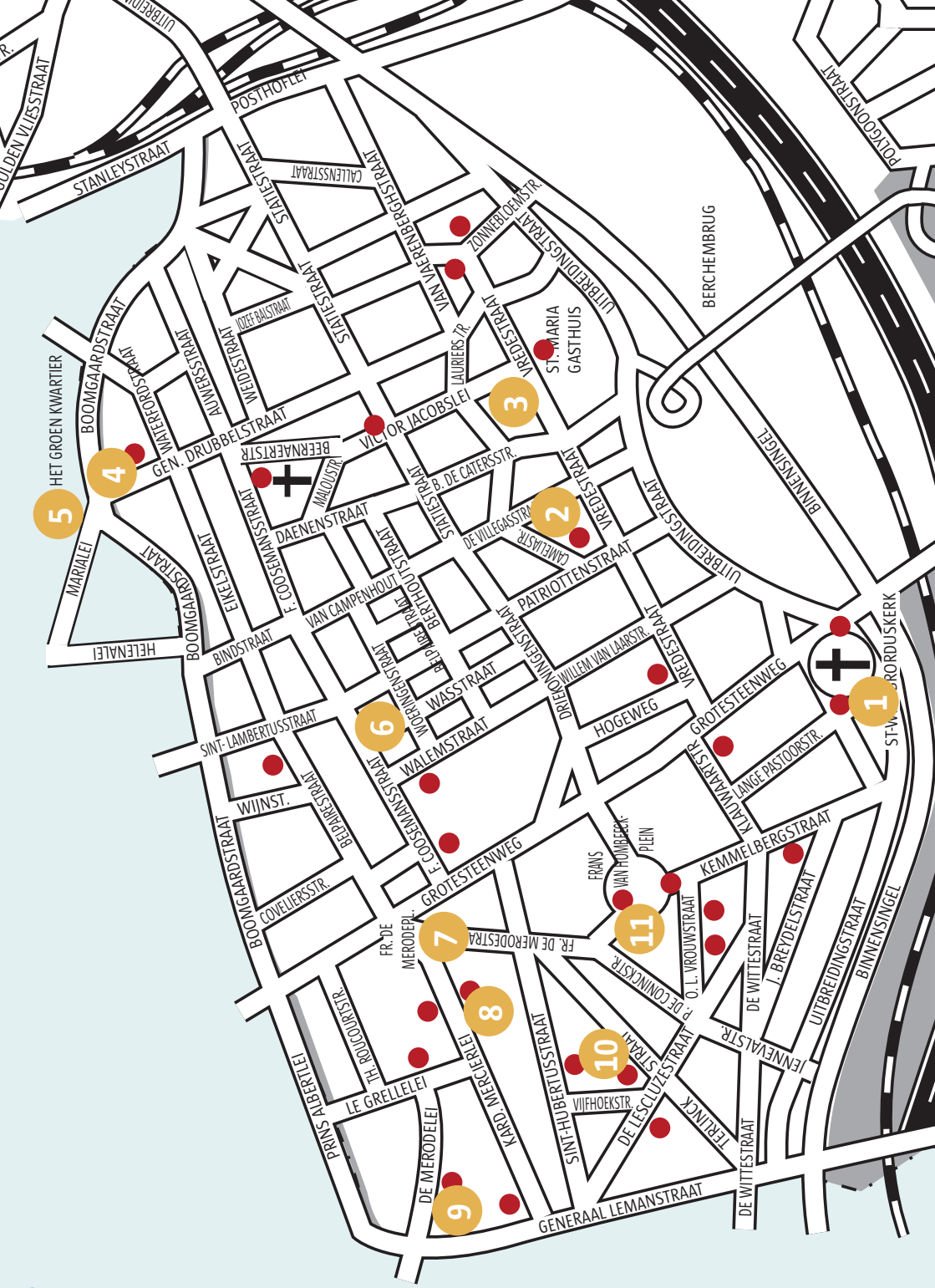
Mariaprocessie in 1995 door Berchem, padvindes van Sint-Stanislas dragen het beeld van de Sint-Jacobskerk

geplaatst. Ook de Sint-Willibrorduskerk beschikt over een prachtige Madonna van een broederschap die in 2018 voor de 224ste maal te voet naar het bedevaartsoord Scherpenheuvel ging. Wie goed kan tellen, weet dat de bedevaart de eerste keer plaats had tijdens de Franse Revolutie. In de 19de eeuw kennen we een katholiek reveil: terwijl er in 1800 in de Sint-Willibrorduskerk jaarlijks ongeveer vijftig kinderen worden gedoopt, zijn er dat vijfhonderd in 1900. Berchem wordt een gemeente van rijk en arm met een enorme bevolkingstoename. De rijken pronken met kunstig gebeeldhouwde beelden op de gevel van hun burgerwoning, terwijl de eenvoudige mensen het houden bij een houten kapelletje in hun steegje of straatje. Ook na periodes van cholera (1866) en oorlogen worden er heel wat beelden geplaatst uit dankbaarheid voor gezondheid en vrede.

Tijdens de wandeling zal je zien dat Maria op verschillende manieren afgebeeld wordt. Aan de hand van enkele voorbeelden geven we meer uitleg: 1) als tronende moeder, 2) als tedere Moeder Gods, 3) als tedere, beschermende en bemiddelende Moeder Gods.

In het District Berchem hangen meer dan 80 Mariabeelden aan de gevels. We kunnen ze natuurlijk niet allemaal zien op de wandeling. De belangrijkste zijn met een rode stip aangeduid op het kaartje in de buurt van het traject. Meer info over de beelden vind je dan op de prachtige website van www.verbeelding.be. Zonder het vele opzoekingswerk van de medewerkers van de vzw Kruis en Beeld hadden we deze brochure niet kunnen samenstellen.

Je begint je wandeling aan de Sint-Willibrorduskerk. Onderweg kom je ook heel wat nieuwe gezellige cafeetjes en eethuizen tegen. Honger en dorst kunnen geen probleem vormen.

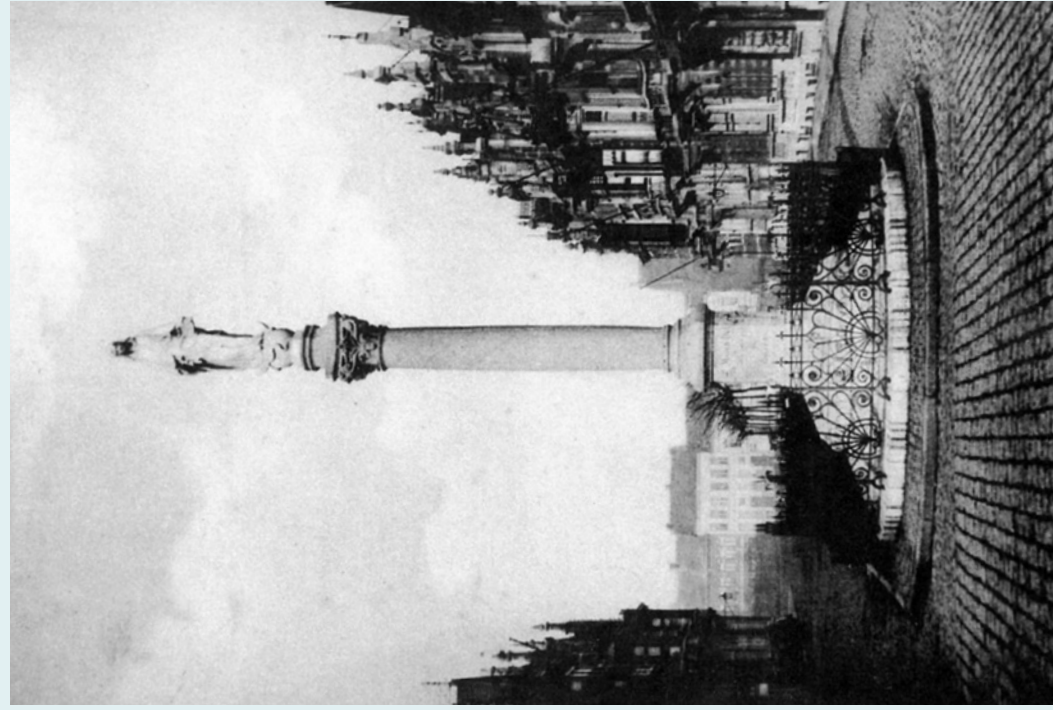

ROUTE OP WANDEL MET DE MARIA'S DOOR BERCHEM

Afstand ongeveer 4 km.

Vertrek: St-Willibrorduskerk

- 1 De oude kerk op de berg
- 2 Een mysterieuze kapel
- 3 Mariagehuis en Victor Jacobslei
- 4 Naar het land van Turkeijen
- 5 Van Militair Hospitaal naar het Groen Kwartier
- 6 De straatjes van Berchem
- 7 Heilige kruiskapel kort en klein geslagen
- 8 Lusthoven met tulpen
- 9 Marie de Jésus Deluit-Martiny
- 10 Doorheen de verkaveling van Mgr. De Lescluze
- 11 Een plein voor de Lentekermis

Maria Onbevleete Ontvangenis
(Victor Jacobslei)

Waar kunnen we beter beginnen dan op het hoogste punt van Berchem, 12 m boven de zeespiegel. Deze mooie landelijke kerk heeft heel wat verbouwingen gekend. Het gotische hoogkoor stamt uit de 15de eeuw. In de 19de eeuw is de kerk sterk uitgebreid met een nieuwe toren.

Eigenlijk zou je de wandeling om 12 uur moeten beginnen. Dan hoor je de klokken luiden voor het angelus, het beginwoord van een gebed in het Latijn: 'Angelus Domini nuntiavit Mariae' ('De Engel des Heren heeft aan Maria geboodschapt').

Het angelus wordt van oudsher driemaal per dag gebeden: om zes uur, om twaalf uur en 18 uur. Het angelusklokje kondigt het gebed aan. Het gebed bestaat uit drie delen, telkens onderbroken door het Ave Maria of Weesgegroet. Voor elke onderbreking luidt de klok drie maal. Ten slotte luidt de klok gedurende twee minuten en bidt men een afsluitend gebed.

Processiebeeld St-Willibrorduskerk

Piëta (St-Willibrorduskerk)

Op donderdagvoormiddag houdt men sinds september 2016 markt voor de kerk. De kerk is dan open.

Links vooraan bevindt zich de Mariakapel met het processiebeeld (zie afbeelding). De linkerzijde van een kerk is de geboortezijde of Mariakant. Een kerk moet je van links naar rechts bezoeken. Vroeger zaten de dames ook aan de linkerzijde in de kerk. Het zijaltaar is gewijd aan O.-L.-Vrouw, het dateert uit 1692 en is vervaardigd door Pieter Scheemaekers de Oude (1640 – 1714). Je kan achteraan in de kerk ook een mooie piëta (d.i. een treurende Maria met het lichaam van Christus op haar schoot) bewonderen van de Berchemse beeldhouwer Alfons De Roeck (1896 – 1982) én een gepolychromeerd beeld van Maria. In de westgevel (torengevel) zie je ook twee medaillons. Links Maria en rechts St-Willibrordus, twee figuren die in Berchem nog verschillende malen zijn uitgebeeld in het straatbeeld. Een moderne Sint-Willibrordus uit 1962 van Albert Poels staat buiten achter het hoogkoor.

Voor de pastorie zien we een prachtige koperbeuk, eeuwen oud. Napoleon zou hem nog gezien hebben – dan moest hij wel over het muurtje kijken, want de boom stond tot 1928 in de ommuurde voortuin van de pastorie. Aan de boom hangt een gerestaureerd Maria kapelletje, het eerste van onze wandeling. Bomen met Mariakapelletjes waren bij onze voorouders belangrijke plaatsen waar men regelmatig passeerde of kruispunten om de juiste weg te vinden. In het Hertogdom Brabant (waartoe Berchem behoorde) waren het voornamelijk kruisbeelden. Zo'n kruispunt noemde men een Oude God, denk aan Mortsel: de splitsing naar Mechelen of Lier. De Sint-Willibrorduskerk ligt langs een oude handelsweg. Achter het hoogkoor van de kerk vind je ook nog een 18de eeuwse Calvarie met Maria en de apostel Johannes, wellicht vervaardigd door de Antwerpse beeldhouwer Alexander Van Papenhoven (1669 – 1759) en in

Calvarie (St-Willibrorduskerk)

1713 geplaatst door de Antwerpse aalmoezenier Alfons Van Breusegem en zijn echtgenote Catharina Clement. Volgens de overlevering bracht Maria na haar vertrek uit Jeruzalem haar laatste levensjaren door in Efeze, samen met de apostel Johannes. Maria zou op 59 jarige leeftijd overleden zijn en volgens het katholieke geloof “Ten Hemel Opgenomen”. Dat laatste wordt voornamelijk afgebeeld tijdens de contrareformatie in de schilderkunst. (vb. door P.P. Rubens – Hoofdaltaar Antwerpse Kathedraal). Het huis van de Maagd Maria in Efeze (Turkye) is een katholiek islamitisch heiligdom. In de Koran wordt de heilige Maagd vijf maal vernoemd. Turkye zal op deze wandeling nogmaals voorkomen.

In de 14de eeuw was heel Europa gekerstend of christen geworden. De spectaculaire dopen van de Frankische koning Clovis in 496 en van prins Vladimir in Kiev in 988 zijn daarbij belangrijke momenten geweest. Clovis koos voor de Rooms-Katholieke kerk, prins Vladimir koos voor de Orthodoxe Kerk. “Cuius regio, eius religio”. In wiens gebied men woont, diens godsdienst wordt gevolgd. Zo was dat.

Ook wij hebben het christendom gekregen van mensen uit andere gebieden. Uit Engeland-Ierland kwam Sint-Willibrordus (658-739). Volgens de overlevering richtte Sint-Willibrordus zelf tijdens een bezoek in 710 in het toenmalige Berchembos een houten bidkapel op, die evenwel later (tijdens de tweede helft van de 9de eeuw) door de Noormannen verwoest werd. Van die periode zijn noch overblijfselen noch geschriften bewaard gebleven. Na de vernieling van het eerste gebouw werd er een stenen kapel in laatgotische stijl opgetrokken.

Die breedte tussen 1510 en 1517 uit en werd mettertijd de huidige kerk. Een eerste golf van kerstening van drie eeuwen vroeger was teniet gedaan door volkeren uit het Oosten (Vandalen-vandalisme). Deze kerstening was voornamelijk te vinden langs Romeinse heirbanen (Berchem-Mortsel...) en verspreid door handelaren, soldaten en bisschoppen. Verdere missionering gebeurde met bootjes over de rivieren. Er werden parochies gesticht met een houten kapelletje. Vanaf de 10de eeuw werden dat stenen kerkjes, zoals hier in Berchem.

Een probleem bij de kerstening was het natuurgeloof. Vanaf het christendom gaat men dit “heidens geloof” of bijgeloof noemen. De natuurreligie had go-denbeelden voor bescherming, vruchtbaarheid en veiligheid. De eerste kerken roeiden dit geloof niet uit maar verchristelijkten het. Bij een boom die aanbeden werd, plaatste men een Mariabeeldje.

Rituelen werden heiligendevoties. De bedevaarten tot H. Maria hebben veel natuurrituelen tegen ziekte vervangen. Maria speelde een grote rol in de kerstening in West-Europa, in kapelletjes, beelden, schilderijen, glasramen en retabels.

Maria is ook de patrones van het bisdom Antwerpen en de Stad Antwerpen. Op de voorgevel van de pastorie zien we een Onze-Lieve-Vrouw met Kind – Maria als tedere moeder (Alfons De Roeck, 1954).

We dalen de berg af via de Vredestraat. Links, op het nummer 18, het vroegere Sint-Willibrorduslokaal, zie je in de hoogte een neogotisch Sint-Willibrordusbeeld van Alfons De Roeck. Het beeld in natuursteen rust op een pilaster onder een

baldakijntje. Het gebouw werd in 1895 opgericht als patronaatsgebouw n.o.v. Jules Bilmeyer (1850 – 1920) en Jacques Van Riel (1880 – 1944). Op de prachtige art-deco-gevel uit 1936 van architect Frans Peeters (1896 – 1942) zien we een biddende Maria van Alfons De Roeck.

Het vroegere parochiecentrum is nu een tref-fen van ontmoeting en cultuur: De Nieuwe Vrede.

Sint-Willibrordusbeeld (Vrede - Vredestraat)

Aan de Cameliestraat nummer 5 zien we een mysterieus trapegeveltje bekroond met een kruis. In 1902 doet de protestantse architect Daniël Rosseels (1881 – 1923) een bouwvraag voor een verzamelplaats en dat in naam van zijn vader, de bekende kunstschilder Jacques Rosseels (1828 – 1912). Het gemeentebestuur vraagt meer verduidelijking. In een tweede aanvraag wordt nu gesproken van een verzamelplaats en kapel.

Bij het ontstaan van België wordt in de grondwet een artikel over het recht op vrijheid van eredienst opgenomen. De protestanten die sinds de contrareformatie geen officiële gebedsruimten hebben, zien de kans om hun evangelisch werk uit te breiden. Vanuit de Christusgemeente in de Bexstraat wordt door toedoen van de familie Rosseels de Berchemse kapel gesticht. Ze werd dikwijls met argusogen bekeken door de omwonenden en door de wereldlijke en geestelijke overheid van Berchem. Sommige leden hebben zelfs hun werk verloren omdat ze naar de protestantse gebedsdienst gingen. Tot in de jaren '60 van de vorige eeuw hadden er gebedsmomenten plaats. Er zijn nog latere verbouwingen geweest.

Momenteel is de kapel eigendom van de Egyptische-Koptische kerk van België. Kijk zeker eens naar hun website en luister naar de mooie gezangen. De Berchemse kapel is genoemd naar de evangelist Marcus (een tweede vestiging in Leuven is genoemd naar de Heilige Maagd en Apostelen). De Egyptische-Koptische kerk is gesticht in Egypte vanuit de evangelisatie van Marcus.

Kapel Cameliestraat 5

Interieur Kapel Cameliestraat 5

Het Woon- en Zorgcentrum Sint-Maria aan de Vredestraat 93 is geopend in 1907 als hospitaal en moederhuis. In de toren staat één van de mooiste Mariabeelden van de wandeling. Het meer dan levensgrote beeld in natuursteen heeft een uitzonderlijke mooie stofweergave en plooierval. De beeldhouwer is Alfons Strymans (1866 – 1959), bekend voor zijn talrijke werken op openbare plaatsen.

Van hem is ook het marmeren beeld “Maria Onbevleete Ontvangenis” op een kolom op de hoek van de Victor-Jacobslei en de Statiestraat. Op 15 augustus (“moederkenskendag” in Antwerpen) 1905 werd het beeld plechtig ingewijd ter gelegenheid van de 50ste verjaardag van de afkondiging van het geloofspunt van de Onbevleete Ontvangenis. Tijdens de plechtigheid werd het “Wees gegroet” van de componist en kapelmeester van de kathedraal, Emiel Wambach uitgevoerd. Architect Jan De Vroey diende een bouwvraag in, in opdracht van Jules Meeüs. Het jaar voordien heeft er hoogstwaarschijnlijk een plaasteren model gestaan voor zijn woning op het huidige de Merodeplein (zie foto). In 1904 waren er in Berchem grote Mariafeesten. De gemeente was opgetooid met vlaggen, verlichting enz. De beeldhouwer stelt een Maria voor die zich geeft aan de wereld met de armen open en zonder kind. Zij staat op een wereldbol, die door een slang – met een appel in de muil – omsloten wordt. De kolom is versierd met lelietakken, teken van zuiverheid.

Op het prachtige mozaïek lezen we “Ave Maria Gratia plena” (“Wees gegroet Maria, vol van genade”). Op de zuil staat de volgende tekst: ‘Aan Maria / ter / herinnering / der / Jubelfeesten / 1854 – 1904’ en een chronogram voor 1904: ‘Mater Dei / sine peCCato / In ConCeptione’.

Mariabeeld Mariagasthuis

De Merodeplein 1904 met rechts woning van J. Meeüs

Bekijk ook eens het kunstig gesmeed hekken. Hopelijk staan er niet teveel fietsen rond van mensen die het nieuwe politiebureau aan de overzijde bezoeken. De arduinen kolon en het smeedijzeren hek kregen een opknabbeurt in 1998, het beeld is gerestaureerd in 2014.

De Mimosastraat en Zonnebloemstraat zijn een ommetje waard. Niet alleen voor de mooie gevels (art-nouveau en eclectische stijlen), maar ook voor een lieflijk Onze-Lieve-Vrouw met kind op de hoek van de Vredestraat, typisch geïnspireerd op de barok met veel zwier en zwaai. Het beeld uit de 20ste eeuw doet denken aan werk van de Luikse beeldhouwer Jean Delcour (1631 – 1707), leerling van G. L. Bernini. Op de sokkel van het statige beeld aan de Zonnebloemstraat 2 is een zonnebloem te zien. Het Jezuskind wordt hier voorgesteld als wereldheerser. Hij heeft een rijksappel in de linkerhand en zegent met de rechterhand.

Gerrits (1844 – 1922). De ‘troonhemel’ geeft het geheel meer waardigheid.

MARIA VAN BERCHEM

Kunstschilder Antoon Van Dijck schilderde in 1632 één van zijn mooiste portretten, dat van Maria-Louisa de Tassis (1611 – 1638) die in 1636 Vrouwe van Berchem werd door haar huwelijk met Hendrik van Berchem. Het praalgraf van haar enig kind, Marie-Anna van Berchem (1638 – 1663), prijkt links vooraan op het hoogkoor van de Sint-Willibrorduskerk. Ze was de echtgenote van Baron Philippe Théodore de Fourneau (1630 – 1701). Het Posthof (vroeger in de buurt van Berchem station) was één van de oudste buitenverblijven in Berchem en was hun buitengoed.

O.L.V. met kind (Mimosastraat)

O.L.Vrouw (Zonnebloemstraat)

Voor de Sint-Hubertuskerk komen we huizen tegen uit de belle époque in een beschermd landschap. We zien een vrij jonge neogotische kerk waarvan de bouw pas in 1912 gestart is. Tot 1941 had ze een spitse toren van 70 m hoog (zie foto). Die toren werd afgebroken op bevel van de Duitse bezetter omdat hij zich in de loodrechte aanvliegroute van de Luchthaven van Deurne bevond. Merk ook op dat de kerk tussen de bestaande huizenrij is ingeschoven. De kerk bezit mooie glasramen en ook een groot beeld van een Onze-Lieve-Vrouw van Victorie. De kerkdeur is enkel open tijdens erediensten. De voormalige pastorie aan de Ferdinand Coosemansstraat 145, gebouwd in 1906 naar ontwerp van Charles De Roeck (1864 – 1924), is nu een privéwoning en gerestaureerd.

Aan de gevel van de pastorie in de Ferdinand Coosemansstraat hangt in een nis een groot neogotisch Mariabeeld uit 1918 van Jan

Op de Caerte figuratief van 1758 van de Antwerpse landmeter Pieter Styne van de goederen van den hove van Berchem lezen we de naam “Turkeijen-land”. Dat was gelegen op de hoek van de Boomgaardstraat en de huidige Generaal Drubbelstraat. Die straat volgt het oude tracé van de oude dreef die de Bogaerdestraat (Boomgaardstraat) met het kasteel van Berchem verbond (achter het Mariagasthuis).

De verering van Onze-Lieve-Vrouw van Barmhartigheid klimt op tot 1866, naar aanleiding van de cholera-epidemie toen “de Confrérie van Onze-Lieve-Vrouw van Turkeijen” haar activiteit begon. Op deze plaats stond een huis “Klein Turkeijen” vermeld in een erfakte van 1777. In 1892 wordt er door architect J. De Vroey een bouwvraag gedaan voor de bouw van een kapel in de Sint-Jacobsleye. Het is het huidige Onze-Lieve-Vrouwekapelletje van Barmhartigheid aan de Generaal Drubbelstraat 4. De namen van de stichters staan op een arduinen steen. Het waren allemaal eenvoudige mensen uit de buurt. Volgens het boek “De straten van Berchem” van Versteylen en Vonck uit 1928 werd er rond 1900 nog een buurtkermis gehouden, de “Kermis van Turkeijen”. In de buurt werd de kapel dan ook O.L.V. van Turkeije genoemd. Maar van waar die naam? 100% zeker zijn we niet van de naamsverklaring.

In Gent is er ook een Klein Turkeije. Ook daar is men ook niet zeker van de verklaring. Het zou kunnen “ter keie” zijn: aan de grond zitten, niets meer hebben. Ook kan het komen van de kruisvaarders die in het Heilig Land de geplaveide wegen hadden gezien. Ze lieten hun belangrijkste dreven naar het kasteel ook plaveien en noemden het “Turkeije in het

klein”. Het Heilig Land was toen bezet door de Turken. De Sint-Jacobsleye is de weg naar het kasteel van de Heren van Berchem die ook kruisvaarders geweest zijn.

Misschien is het te vergezocht, maar in 1835 lagen hier wel al kasseien en in de 18de eeuw stond hier ook al een boom met een kapelletje. De cholera was in de 19de eeuw een vreselijk ziekte die duizenden slachtoffers eiste. In 1866 wordt er op de hoek van de Boomgaardstraat en de Sint-Jacobsstraat een kapelletje met een O.L.Vrouw van Barmhartigheid “op eenen boom” geplaatst. De geburen vormden een genootschap, waarvan elk lid 0,10 frank per week betaalde. Jaarlijks deden de leden een bedevaart naar Scherpenheuvel. Volgens de overlevering zou

O.L. Vrouwekapelletje van Barmhartigheid (Generaal Drubbelstraat)

het beeldje van de boom geplaatst zijn boven de ingang van de huidige kapel. De herkomst van de beelden in het interieur is nog niet achterhaald. Misschien waren er nog centen over in het spaarkaske en werd er af een toe een beeld bijgekocht. De kapel wordt nog elke dag geopend en onderhouden door “sleutelbewaarders” uit de buurt. Chapeau voor die mensen die deze mooie traditie in ere houden.

Familie OMMEGANCK

De kapel is gebouwd op bouwgrond van de familie Ommeganck-Auwers (de Auwersstraat ligt vlakbij). In 1892 doet Aloïsa Ommeganck een verkoop (schenking) aan het genootschap. De begunstigen moeten de dame eerst de plannen laten zien van de opgerichte gebouwen vooraleer de werken mogen starten. Er wordt nog niet gesproken van een kapel. De namen van het genootschap hangen in de kapel links op een arduinen paneel. Aloïsa is

de kleindochter van de bekende kunstschilder Balthazar Ommeganck (1755–1826). Hij is de man die er mee voor gezorgd heeft dat de schilderijen van Rubens terug naar Antwerpen kwamen na de Franse revolutie.

Zijn dochter Marie Ommeganck (1784–1857) gaat in het spoor van haar vader verder werken, ze schilderden landschappen en vee. Ik heb het vermoeden dat de familie Ommeganck een luthof had in de Sint-Jacobsleye naast het perceel van de kapel. Verder onderzoek van de notarisakten zal uitsluitsel geven. Stof voor een artikel in het tijdschrift Heemtenberg van de Heemkring Berchem.

De slingerende Boomgaardstraat is gevormd door een grensscheidingsbeek tussen Antwerpen en Berchem. We blijven echter nog in de parochie van Sint-Hubertus. Vooraleer de omgeving rond 1900 verkaveld werd, stonden er verschillende boerderijen. Het was ook de verbindingsweg tussen de Stenenbrug (Borgerhout) en de Hand (hoek Grote Steenweg). Volgens een oude postkaart zou ook Napoleon hier gepasseerd zijn in 1803 en een glas melk gedronken hebben bij boer Janssens. Hij heeft er nog goed voor betaald ook. De boerderij lag in de bocht van de Boomgaardstraat. We zullen het maar geloven. Brouwerij De Koninck iets verderop, bestond toen nog niet.

Oude kaart met aanduiding ‘Turkeijen Land’ aan ‘Boomgaerde Straet’

Postkaart met boerderij van boer Janssens langs de Boomgaardstraat

5 VAN MILITAIR HOSPITAAL NAAR GROEN KWARTIER

Wanneer je in de buurt bent, kan het niet anders of we moeten even door het voormalige Militair Hospitaal wandelen. Dit enorme complex dateert uit 1911. De laatste 10 jaar is er hard gewerkt aan renovatie, restauratie en nieuwbouw. Wonen, werken, winkelen, ravotten en lekker eten, het kan hier allemaal. In de voormalige kapel is een klasserestaurant gekomen. Op het hoogtepunt van het bestaan van het ziekenhuis waren hier rond de 100 hospitaalzusters-augustinessen actief. Zij zijn afkomstig van het Parijse Hôtel-Dieu en sinds 1835 in Antwerpen actief. Zij woonden in het klooster rechts voor de uitgang in de Marialei en hadden ook een eigen kapel en Lourdesgrot. Het klooster wordt omgebouwd tot een hotel. We wandelen een klein stukje verder in de Marialei. Aan het nummer 35 woonde beeldhouwer Alfons Strymans (1866 – 1959) en aan het nummer 40 tref je de modernistische woning van

kunstschilder Floris Jespers (1889 – 1965). De Marialei is genoemd naar Maria Nottebohm die hier op haar gronden twintig huizen liet bouwen. Voornamelijk architect Jules Hofman (1859 – 1919) heeft ook hier en in de Helenalei voor de bouwmaatschappij Vooruitzicht tussen 1907 en 1912 een veertiental bouwprojecten gerealiseerd. Aan het nummer 20 laat juffrouw Maria Lambrechts een huis bouwen genaamd “Maria”. De naam kan je nog moeilijk lezen in de sgraffito helemaal boven op de gevel. Zo weet iedereen waar ze woont...

MARIA NOTTEBOHM

Maria-Nottebohm-von Laer (1836 – 1907) was de weduwe van André G. Nottebohm die samen met zijn broer Johann Abraham de firma Gebroeders Nottebohm Frères oprichtte die zich toelegde op de koloniale handel met

Kapel van het voormalige Militair Hospitaal (nu een restaurant)

name in graan, rijst, koffie en leder. De familie ontwikkelde een heel lange traditie in het kunstmecenaat (Brabofontein-Nottebohmzaal) en de filantropie.

Maria Nottebohm nam het op voor de huidpatiënten en startte in 1899 een dermatologische kliniek in de Biartstraat. De bekende architect Jos Bascourt (1863 – 1927) zorgde voor het ontwerp van het hoofdgebouw. De Antwerpse gasthuiszusters verzorgden de patiënten.

Aan de mooie Helenalei staan links aardige art-nouveauwoningen met voortuin, wat zeldzaam is binnen de Singel. Aan het nummer 17 woonde de toondichter Lodewijk Mortelmans. Hij schreef de Merodecantate voor de inhuldiging van het Frederik de Merodemonument in 1905. Aan de rechterzijde stond tot 1966 een prachtig kasteeltje met een kunstig gesmeed

hekken dat toebehoorde aan de familie Ivan Plissart de Brandignies (1875 – 1957). Zijn vader, Jules Plissart, was mede oprichter van de koekjesfabriek Parein op het Zuid. De fabriek is nu gedeeltelijk een nieuwe vestiging van de Karel de Grote Hogeschool. Ivan Plissart was getrouwd met Hélène Elsen. Ze waren ook milde schenkers voor de decoratie van de Sint-Hubertuskerk. Op de plaats van het kasteel is een minder fraai appartementencomplex gebouwd. Op de aquarel afkomstig van de “letters patentes” van de familie uit 1924 zie je een afbeelding van het kasteel.

Via de Belpairestraat wandel je verder. In 1898 werd in de Belpairestraat het rijkhuis nummer 76 opgetrokken. In de plannen was een centrale gevelnis voorzien. Daarin plaatste men een Onze-Lieve-Vrouw met Kind, voorgesteld als ‘Onze-Lieve-Vrouw van het H. Hart van Jezus’, een uitbreiding op het traditionele

Kasteel van de familie Ivan Plissart de Brandignies (Helenalei)

thema van ‘Maria Onbevlekt Ontvangen’. We zien hiervan een oudere voorstellingswijze: een Moeder Gods die het kwaad (de erfzonde) overwint. Maria draagt het jonge Kind op de arm en staat op een wereldbol met de slang uit het Paradijsverhaal. Maria vertrappt met de naakte voet de kop van het serpent. Als overwinnares van het kwaad krijgt ze daarom

de rol van nieuwe Eva toebedeeld, vrij van erfzonde, d.i. 'onbevlekt' of zonder smet van de erfzonde geboren. Moeder en Kind wijzen naar het hart dat op Jezus' borst symbolisch voorgesteld is. Het Kind wijst bovendien nog naar zijn Moeder en beklemtoont zo haar rol als 'middelares' tussen God en mens. De Borgerhoutse kloostergemeenschap van de Missionarissen van het H. Hart stimuleerde vanaf 1886 de devotie van 'Onze-Lieve-Vrouw van het H. Hart van Jezus'.

MARIE-ELISABETH BELPAIRE

Deze Vlaamse schrijfster (1853 – 1948) werd geboren in een familie van aanzien. Kunst en sociale bewogenheid waren haar niet vreemd. Ze zorgde voor een degelijke meisjesopleiding in Vlaanderen (Belpaire-instituut en Hogeschool). In haar tijd werd ze de moeder van de

Marie Belpaire

Maria met kind (Belpairestraat 76)

Vlaamse Beweging genoemd. De familie bezat vele gronden in Berchem. Marie Belpaire was ook bevriend met beeldhouwer Alfons Strymans. Getuige zijn de vele brieven die hij schrijft vanuit London tijdens WO I naar De Panne waar Juffrouw Belpaire verblijft en zich inzet voor de frontsoldaten. De veelzijdige kunstenaar Alfons Strymans is zeker nog een studie waard.

6 DE STRAATJES VAN BERCHEM

De tegenstelling was groot in Berchem. Er waren landelijke boerderijen met boomgaard en kleine werkmanshuisjes met een halfverdiep. Fabrikseigenaren deden aan grondspeculatie of bouwden woningen om de arbeiders dicht bij het werk te laten wonen.

De eerste huizen dateren van rond 1850 op kleine percelen. Er werd goed gedronken in Berchem. Wat wil je anders met het brouwersburgemeestersgeslacht Van Hombeeck? Breed hadden de mensen het niet. Wekelijks waren er rond 1900 broodbedelingen aan het

gemeentehuis. De hygiëne was soms ver zoek en de kindersterfte hoog. Men hoopte altijd op beterschap en zocht zijn toevlucht tot een Mariakapelletje om een kaarsje te branden. En zoals overal in Antwerpen, hingen in de straatjes en steegjes van Berchem ook eenvoudige Mariakapelletjes met een plaasteren beeldje en papieren bloemenversiering.

In de Walemstraat hing tot voor kort één van de oudste kapelletjes. Vermoedelijk dateert het van 1866 of is het nog ouder. Het is opgehangen uit dankbaarheid na de cholera-epidemie. Ter gelegenheid van deze wandelbrochure is 150 jaar later terug een nieuw kapelletje gehangen aan de kloostermuur van de Walemstraat. Het Mariabeeldje met kind is van de Berchemse kunstenaar Albert Poels, u zeker al bekend van het St-Willibrordusbeeld aan het begin van de wandeling en natuurlijk van de Lange Wapper aan het Steen in Antwerpen.

O.L.Vrouw van Albert Poels (Walemstraat)

In de Ferdinand Coosemansstraat hangt links aan de schoolmuur een mooi gestileerde O.L. Vrouw met kind (Alfons De Roeck) van na WO II. De zusters Annonciaden zijn reeds sinds 1848 actief in het onderwijs in Berchem.

Beeld van Alfons De Roeck

De vroegere naam Sint-Johanna-instituut verwijst naar Jeanne de Valois, dochter van de Franse koning Louis XI. De naam annonciaden verwijst naar Maria Boodschap of de aankondiging (annunciatie) van de geboorte van Jezus aan Maria door de engel Gabriël.

Voorstelling van een annunciatie door Ernest Wante

We vermeldden al dat er kruisbeelden geplaatst werden langs de Brabantse invalswegen. Dat was ook zo op de plaats waar nu het standbeeld ter ere van Frederik de Merode staat. Hier stond de Heilig Kruiskapel. In 2016 is het 450 jaar geleden dat de beeldenstorm plaats gevonden heeft in Antwerpen en omgeving. Al sinds de 15de eeuw hield men rond de kathedraal een Mariaprocessie. Alhoewel de beeldenstormers in 1566 oprukten naar Antwerpen, werd er op 18 augustus toch nog een Mariaprocessie gehouden ter ere van Maria-Tenhemelopneming. Toen het processiebeeld voorbijkwam, riepen enkele Calvinisten: “Maaiken, Maaiken, dit is uw laatste uitgang”. Twee dagen later vonden er grote vernielingen plaats in de Antwerpse kerken en kloosters. Ook Berchem ontsnapte er niet aan. Gelukkig kon de landdeken de relikwie van het Heilig Kruis op tijd redden, maar de kapel werd gedeeltelijk verwoest. Bij de val van Antwerpen in 1585 werd Berchem grotendeels vernield.

Op het huidige de Merodeplein had in 1904 een grote Mariahulde plaats. (zie foto pagina 13). Hoogstwaarschijnlijk werd het prototype van het Mariabeeld op de Victor Jacobslei hier geplaatst voor het buitenverblijf van J. Meeüs. Heel Berchem was “gepalleerd” en men kwam zelfs kijken vanuit ‘t Stad naar de mooie versieringen in de straten en de verlichte Mariabeeldjes.

EEN HUIS VOOR MOEDER

De succesvolle industrieel Lieven Gevaert liet in 1908 voor zijn moeder Maria-Theresia Bruynseels een woning bouwen op het de Merodeplein nummer 7. Bij feestelijkheden kon moeder plaats nemen op het balkon op

de tweede verdieping of iets discreter achter het grote raam van de eerste etage. Zien en gezien worden tijdens feestelijke momenten aan het standbeeld België Vrij dat de dood van Graaf Frederic de Merode voorstelt tijdens de Belgische opstand in 1830. Het beeld is van de hand van beeldhouwer Josuë Dupon (1864 – 1935).

Lieven Gevaert die maar tot zijn 14 jaar naar school ging, leerde thuis het vak van

Woning Maria-Theresia Bruynseels

vergulder en verzilveren van spiegels en inlijsten. Hij begon zijn loopbaan in het bedrijf van zijn moeder dat op ambachtelijke wijze fotopapier produceerde. Hij bleef verder studeren, leerde op eigen houtje talen en bestudeerde de vakliteratuur over fotografische procedés. In 1894 richtte hij reeds de firma Lieven Gevaert & Co op.

Het Berchemse Mariabeeld tijdens de Scheldewijding (2013)

Achterzijde kasteel De Lintworm

Wanneer Hendrik van Berchem in 1555 de Heerlijkheid Berchem overkocht van de Hertog van Brabant, dacht hij ook aan een luxueuze verkaveling voor begoede Antwerpenaren. Men trok verschillende straten door het Oude Papenmoer en zijn omgeving. De Kardinaal Mercierlei (Kapellelei), Legrellelei, de Merodelei en Sint-Hubertusstraat zijn nog getuigen. Hier lagen mooie landgoederen als een “villa rustica”. Niemand minder dan de Antwerpse boekdrukker Christoffel Plantin liet hier een buitengoed bouwen, waar hij zijn vrienden uitnodigde om naar zijn tulpen (de eerste tulpen komen ook uit Turkye) en exotische planten te komen kijken. Zijn goed lag ongeveer op de hoek van de Kardinaal Mercierlei en de Merodestraat.

Plantin leefde in een turbulente periode van godsdiensttwisten. Hij stond bekend als drukker van Bijbels en wetenschappelijke werken. Zowel voor katholieken als voor protestanten. Hij woonde zelfs een tijdje in Leiden. Zijn dochter Martine erfde het domein. Zij huwde met Jan Moerentorf (Moretus) en de drukkersdynastie Moretus werd geboren.

Haar zoon Balthazar Moretus erfde de gronden van Berchem. Hij zou de grote uitgever worden met de illustraties van de triomferende kerk van de contrareformatie van zijn goede vriend P.P. Rubens. Zijn lijfarts Lazarus Marquis had ook hier zijn buitengoed, alsook de kunstenaars Hans Liefinck en Frans Huys. Het enige buitengoed dat nog overgebleven is met een kern uit de 16de eeuw is de “Lintworm” in de Kardinaal Mercierlei. In de 19de eeuw was het eigendom van de familie de Caters. Het is de grote Vlaams-rennaissancegevel aan uw linkerkant in de Kardinaal Mercierlei nummer 14. Op de gevel hangt een beeldje geïnspireerd op de laatgotische madonna’s. Aan de overzijde zie je de koetsuitgang van de familie Meeüs.

Koetsuitgang familie Meeüs

O.L. Vrouw met kind (Kardinaal Mercierlei)

MARIABEELDJES MET BOUWVERGUNNING.

In de bouwaanvragen van Berchem zijn verschillende dossiers met de aanvraag voor het plaatsen van een beeld of Mariabeeld aan de gevel. In 1935 vroeg architect L. De Vooght voor de Kardinaal Mercierlei nr. 13 een toelating. Het betreft het mooie O.L.V. met kind op wereldbol, engeltjes, maansikkel en vergulde stralenkrans met duif (is het symbool van de H. Geest). Ook voor het nummer 75 achteraan in de straat doet beeldhouwer Alfons De Roeck een aanvraag in 1946. Het beeld werd geplaatst uit dankbaarheid omdat de wijk gespaard was tijdens WO II.

MARIE DE JÉSUS DELUIL-MARTINY 1841 – 1884

De Franse zuster vestigde zich een goede 125 jaar geleden met enkele medezusters op het oude buitengoed van de familie Werbrouck in de latere de Merodelei. Einde 19de eeuw moesten verschillende kloosterordes vluchten uit Frankrijk. De Belgische Katholieke overheid vroeg hen om kloosters en scholen te stichten in ons land. In 1879 keerde ze terug naar haar geboortestad Marseille voor de stichting van een nieuw klooster. Ze werd echter vermoord door een anarchist in de kloostertuin. Vanuit Berchem werden nog heel wat kloosters gesticht in Europa. Het neogotische kloostercomplex van architect Jules Bilmeyer (1850 – 1920) is grotendeels tot stand gekomen door de families Legrelle (ook het kasteel in de Kardinaal Mercierlei), de Merode en Werbrouck. De architectuur van de kerk (basiliek) is gebaseerd op de Sainte-Chapelle

in Parijs). In 2013 hebben de laatste zes zusters het klooster verlaten met het reliekschrijn van hun stichteres. In het hoofdhuis van de congregatie in Rome (Via dei Villini) rust nu de van oorsprong Franse religieuze. Momenteel wordt het klooster bewoond door de gemeenschap Chemin Neuf (Nieuwe Weg) ontstaan in Lyon in 1973 uit een gebedsgroep van de charismatische beweging. Loop even de mooie kerk binnen. Een oase van stilte en rust. Boven het toegangsportaal bemerk je een timpaan met de Zaligmaker, links en rechts geflankeerd door O.L.-Vrouw en de H. Jozef. Zij bidden voor kerk en Vaderland. Een kerk links en een kasteel rechts zijn hiervoor de symboliek. Niet vergeten dat de familie de Merode één van de medeoprichters was van het nieuwe België in 1830.

Bovenportaal van de Basiliek (De Merodelei)

NÔTRE-DAME DE LA GARDE IN HET KLEIN!

Wanneer je naar Marseille reist, troont hoog boven de stad het immense Mariabeeld van Notre-Dame de la Garde (hoogte 11,20 meter en ontwerp van E. Lequesne 1870). Voor de hoektoren van de H. Hartbasiliek werd een beeld dat hierop geïnspireerd is (J. Weyns – 1890).

Op de terugwandeling zie je in de Le Grellelei nummer 34 boven de voordeur een kopie van de beroemde marmeren zittende Madonna van Michelangelo. Het origineel kan je bewonderen in de Brugse O.L.-Vrouwekerk. Een beetje stuurs in vergelijking met de lieflijke madonna van twee huizen terug.

Notre-Dame de la Garde (Marseille)

Beeld aan de H. Hartbasiliek

10

DOORHEEN DE VERKAVELING VAN MONSEIGNEUR DE LESCLUZE

Schilderij met het huis van E.H. Jules De Lescluze (St-Hubertusstraat)

De gronden tussen de Generaal Lemanstraat, Uitbreidingstraat en Sint-Hubertusstraat hoorden toe aan Jean Etienne Werbrouck, maire of burgemeester van Antwerpen van 1800 tot 1811. Eén van de erfgenamen, Lodewijk Eugeen Terlinck-Werbrouck liet de eigendommen in 1881 na aan E.H. Jules De Lescluze. Hij was een zoon van Eduardus De Lescluze en van Maria Theresia Terlinck. Hij opende hier verschillende straten met straatnamen die verwijzen naar zijn familie. Voor zichzelf liet hij een riant herenhuis bouwen op de hoek van de Sint-Hubertusstraat en de Terlinckstraat. De woning had een huiskapel met klokkentoren die in 1939 is afgebroken (zie schilderij van Jozef Posenaer). Monseigneur Jules De Lescluze stichtte samen met E.H. Theopheel Roucourt in 1903 het St-Stanislascollege. Hij was ook rector van de H. Hartbasiliek. Als geheimkamerheer van de paus mocht hij de titel Monseigneur dragen.

ALFONS DE ROECK (1896 – 1982)

We houden even halt aan de kunstenaarswoning van Alfons De Roeck in de Sint-Hubertusstraat nummer 66. Op de wandeling

hebben we de naam Alfons De Roeck al verschillende malen mogen ontmoeten. Hij was de zoon van Pieter De Roeck die ook voornamelijk “kerkwerk” deed. Hij had een atelier voor religieuze beeldhouwkunst en kerkelijk meubilair. Alfons en zijn oudere broer Frans (1889 – 1968) hebben regelmatig samengewerkt. Hun atelier was gevestigd in de Provinciestraat 150, het oude atelier van beeldhouwer Jan-Baptist Van Wint (1835 – 1906). De gebroeders De Roeck

Glimlachende Madonna (gevel Alfons De Roeck - Sint-Hubertusstraat)

maakten beelden voor vele kerken. Alfons was beeldhouwer én schilder en vervaardigde voornamelijk Mariabeelden voor Berchemse gevels. Hij werkte in ivoor, marmer, steen en hout. Op de voorgevel van zijn huis in de Sint-Hubertusstraat (uit 1903) plaatste hij een van zijn typische, glimlachende madonna's. Op de hoek van de Vijfhoekstraat met de Terlinckstraat zie je nog een basreliëf van hem dat Maria en Jezus op haar schoot voorstelt. Een klein Mariabeeld voor het bovenlicht aan de De Lescluzestraat 39 is ook van hem.

Plaatsing Mariabeeld (gevel Sint Stanislascollege)

Meimaand is de Mariamaand. De gemeente legde het vijfhoekige Frans Van Hombeeckplein in 1894 aan om kermis te vieren en om grote plechtigheden te houden. Het plein is genoemd naar Frans Van Hombeeck sr. (1825 – 1879), brouwer en populaire burgemeester van Berchem tussen 1872 en 1879.

En hoe kunnen we mooier deze wandeling eindigen dan via de Onze-Lieve-Vrouwstraat naar dit plein te stappen. Voor de verkaveling zou hier een Maria-beeldje in een bloemenhofje gestaan hebben op gronden van de Juffrouwen Werbrouck-Pieters. Een akte van 1 mei 1844 vermeldt nog “onder expresse conditie van retour van den grond indien dit

Mariabeeld in een nis (hoekhuis F. Van Hombeeckplein)

beeld daar kwam weggenomen te worden”. Is bij de bouw van het hoekhuis met torentje in een nis voor een Mariabeeld in 1895 een tegemoetkoming gevonden? Op de gevel van het vroegere Sint-Stanislascollege is in 1954 een groot Mariabeeld geplaatst van de hand van de Blaasveldse beeldhouwer Herman De Cuyper (1904 – 1992). De console is versierd met een gevleugelde engelenkop of cherub. Op de foto zie je dat er bij het plaatsen van een beeld heel wat mankracht nodig was.

Op het Frans Van Hombeeckplein had er ook een grote Mariahulde plaats in 1904 met een rustaltaar van de kathedraal.

Schilderij met kermis op het F. Van Hombeeckplein door Remi Van Sluys (1909 – 1994)

Mariahulde op het F. Van Hombeeckplein (1904)

En dan na zo een flinke wandeling is het tijd voor een 'Onze-Lieve-Vrouwen snoepje', een 'Maria schuimpje' of een 'guimauveke'. In het Engels een 'marshmallow'. Deze snoepjes werden oorspronkelijk gemaakt van extracten van de *Althaea Officinalis* plant, in het Frans 'Guimauve'. In de moderne variant is het snoepje gemaakt van suiker of maïsstroop, eiwit, geweekte gelatine, Arabische gom en kleur- en smaakstoffen die tezamen worden opgeklopt tot een sponzige substantie. Als afwerking worden de guimauves in bloem gegoten, gedroogd en wordt nadien de bloem terug verwijderd.

Verkrijgbaar bij Helios-Confiserie in de Statiestraat 13 in Berchem.

OUD-BERCHEM

Berchem telt vijf wijken met stuk voor stuk een rijke geschiedenis. Het district werkte van 2013 tot 2018 nauw samen met de Heemkring Berchem om foto's en verhalen van deze wijken te verzamelen en te bundelen in een wandelbrochure.

Met deze brochure kan je zelf op pad om deze buurten beter te leren kennen. Zo zetten we elke wijk in de kijker en leer je de verborgen geschiedenis en verrassende verhalen van deze wijken terwijl je wandelt.

Deze vijf brochures zijn ook gebundeld in de jubileumeditie 'Bewaar Berchem'. Deze, alsook de afzonderlijke brochures, zijn in bibliotheek De Poort in Berchem te verkrijgen.

- Zurenborg 'Wandelen langs villa's en paleizekens'
- Nieuw Kwartier West 'Koninklijk wandelen'
- Oud Berchem 'Op stap met de Maria's'
- Groenenhoek 'Van arbeiderswijk tot groene woonwijk'
- Nieuw Kwartier Oost 'Berchem Buiten De Wallen'

Elke Berchemse buurt ademt geschiedenis, een rijk verleden en een mooie toekomst. Ontdek ze en geniet van je wandeling.

AFSTAND

± 4 km

DUUR

± 3 u

START- EN EINDPUNT

St.-Willibrorduskerk,
Heilig Hartstraat,
Berchem